

УДК 811.161.1:378.091.64

**МОВНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ
ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ МІЖКУЛЬТУРНОГО
СПІЛКУВАННЯ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ**

Ушакова Н.І., докт. пед. наук (Харків)

У статті розглянуто мовні засоби навчання міжкультурного спілкування російською мовою іноземних студентів українських ВНЗ: соматизми, дієслова мовлення, ідіоми та паремії.

Ключові слова: міжкультурне спілкування, російська мова, іноземні студенти.

Ушакова Н.И. Языковые средства обучения иностранных студентов межкультурному общению на русском языке. В статье рассмотрены языковые средства обучения межкультурному общению на русском языке иностранных студентов украинских вузов: соматизмы, глаголы говорения, идиомы и паремии.

Ключевые слова: межкультурное общение, русский язык, иностранные студенты.

Ushakova N.I. Language Means of Teaching Foreign Students Intercultural Communication in the Russian Language.

The means of realization of the intercultural aspect of the Russian language textbook for foreign students: para-verbal and non-verbal, verbs of speaking, idioms and paremias are investigated in the article.

Key words: intercultural communication, Russian language, foreign students.

Сучасною методикою встановлено, що навчання іноземних студентів володіння мовою, яка є засобом міжкультурного спілкування в іншомовному середовищі, містить тематичний, текстовий, лексичний рівні [9]. Тематичний рівень базується на програмних вимогах для студентів різних етапів і профілів навчання. Такі вимоги реалізуються низкою текстів підручника, що забезпечують навчання спілкування в соціокультурній сфері. Відповідно відбувається засвоєння певного шару лексики. Вважаємо

актуальним системну розробку даної проблеми й доповнення цього шару одиницями, використання яких вимагають завдання навчання міжкультурного спілкування.

Метою нашої статті є обґрунтування необхідності використання у процесі мовної підготовки іноземних студентів спеціальної групи дієслів, рівня ідіом і паремій, а також знайомство з паравербальними та невербальними засобами спілкування, що забезпечують відповідні складові комунікації.

На думку науковців [4; 6; 10], спілкування за допомогою слів передає лише 35% інформації. Інші 65% складають невербальні повідомлення. Невербальна комунікація – жести, міміка, пози, одяг, відстань між комунікантами. Без правильної інтерпретації подібних елементів взаєморозуміння неможливо.

В кожній культурі елементи невербальної та паравербальної комунікації мають певне значення, що зрозуміле для носіїв даної культури. В ситуації міжкультурної комунікації оволодіння невербальними та паравербальними засобами потребує спеціальної методичної організації.

Подвійна (біологічна й соціальна) природа невербальної комунікації пояснює наявність універсальних знаків, що зрозумілі для всіх, а також сигналів, притаманних лише певній культурі. В невербальній комунікації виділяють три типи невербальних засобів: а) знаки поведінки (зумовлені фізіологічними реакціями: почервоніння або збліднення від хвилювання, тремтіння від холоду чи страху); 2) ненавмисні знаки (пов'язані зі звичками людини: чухання носа, качання ногою без причини); 3) власне комунікативні знаки. Всі ці сигнали передають інформацію про об'єкт, подію, стан [6].

Вивчення елементів невербальної комунікації допомагає краще зрозуміти засоби вираження міжкультурного змісту спілкування. Невербальна інформація сприймається за допомогою всіх органів почуттів. Слух сприймає паравербальну інформацію, зір надає відомості про міміку, рухи, пози, орієнтацію у просторі (проксемику). До елементів невербальної комунікації відносять розуміння та використання часу – хронеміку [4; 6].

Більшість жестів культурно обумовлена, вони мають договірний характер у межах соціокультурної спільноти. Жести-ілюстратори супроводжують мовлення, доповнюють його, а поза контекстом не

мають смислу. Конвенціональні жести використовують під час привітання, прощання, запрошення. Часто їх використовують замість слів, які незручно вимовити. Тому більшість непристойних жестів відносять саме до цієї категорії. Модальні жести – жести схвалення, задоволення, іронії, роздуму, розчарування, радості, захоплення, подиву. Вони виражають емоційний стан людини, його оцінку, відношення до подій і людей. Важливими для міжкультурної комунікації є також ритуальні жести (християни хрестяться, мусульмани проводять долонями по обличчю зверху вниз) [6]. У зв'язку з тим, що такі жести культурно обумовлені, в різних культурах вони можуть мати різне значення, їхнє неправильне використання може призвести до непорозуміння.

Міміка – зміна виразу обличчя – дозволяє висловлювати різні емоції: сум, щастя, здивування, гнів. Навчання інтерпретації міміки є важливою складовою оволодіння вміннями міжкультурної комунікації. Очі також можуть виразити різноманітні почуття та емоції. Погляд може сигналізувати про початок або кінець розмови, поглядом можна підтримати співрозмовника або презирливо оглянути з голови до ніг. У західних культурах людину, що не дивиться на партнера, вважатимуть нещирою, а в багатьох культурах Азії пильний погляд зрозуміють як форму неповаги.

Значущу інформацію про стан людини дає поза. Пози різняться не тільки в різних культурах, але й у межах однієї культури в різних соціальних та вікових групах. Якщо північноамериканський і європейський студенти можуть сидіти перед професором так, як їм зручно, в африканських і азійських культурах це вважатимуть за відсутність поваги.

Одяг також здатен сповістити про соціальний статут людини, події в її житті (закінчення університету, весілля, похорон тощо). Для правильної оцінки статусу співрозмовника необхідно володіти інформацією про особливості манери одягатися, що присутні в інюкультурі.

Традиції та звичаї регулюють і правила доторкання: в одних культурах торкання розповсюджене, в інших відсутнє. Перші культури отримали назву контактних, другі – дистантних. До контактних належать латиноамериканські, східні, південно-європейські культури. Араби, євреї, мешканці Східної Європи та середземноморських країн

активно використовують доторкання при спілкуванні. Північні американці, азіати та мешканці північної Європи належать до низькоконтактних культур. Носії цих культур знаходяться на відстані від співрозмовника, до того ж азіати використовують більшу дистанцію ніж північні американці та північні європейці [10].

В азіатських культурах через доторкання передається також почуття патрунування та переваги. Торкання до плеча або спини означає дружбу. В арабських та деяких східноєвропейських країнах дружні почуття виражають у формі міцних обійм. Серед мусульман обійми є вираженням мусульманського братерства.

Але в тактильній комунікації існують і заборони. В азіатських культурах, наприклад, заборонено торкатися голови співрозмовника, це вважається образою.

Обов'язковим атрибутом зустрічі є рукостискання, яке може бути дуже інформативним. Слід урахувати різницю в поглядах на рукостискання у різних народів. Наприклад, вітаючи жителів Азії не варто стискати їх долоню занадто сильно, а ось європейці та північні американці не люблять в'ялих рукостискань [10] .

Важливе значення для міжкультурної комунікації має дистанція між співрозмовниками, вона відрізняється в різних культурах. Виділяють чотири зони комунікації: 1) інтимну, що розділяє близьких людей; 2) особисту – відстань між індивідом та всіма іншими людьми; 3) соціальну – для формального та світського спілкування; 4) публічну – для спілкування на публічних заходах (зборах, в аудиторії і т. ін.).

В усіх культурах світу втручатися в чужу інтимну зону не прийнято. Непорозуміння виникають у зв'язку з тим, що в західних культурах ця зона складає близько 60 сантиметрів, у східноєвропейських – 45 см. У країнах південної Європи та Середземномор'я це відстань від кінчиків пальців до ліктя.

Для комунікації найбільш важливим є особистий простір. Ця зона дорівнює 45–120 см, і в ній відбувається більшість комунікаційних контактів людини [10]. Незнання меж особистої зони може призвести до конфлікту. Наприклад, латиноамериканці спілкуються, знаходячись в зоні для них особистій, а для північних американців – інтимній. Тому перші вважають других занадто стриманими й холодними [4].

В соціальній зоні (120–250 см) здійснюється спілкування з незнайомими людьми або з невеликою групою (ділова зустріч, нарада,

спілкування вчителя й учнів). Порушення соціальної зони спричиняє негативну реакцію партнера, дискомфорт, невдачі комунікації. Це слід урахувати при організації спілкування з іноземними студентами.

Публічна зона – це відстань для спілкування з великою групою людей, масовою аудиторією (збори, лекція). Публічна зона починається з відстані від 3,5 метрів і обмежується тільки вимогами збереження комунікативного контакту [4].

У різних культурах перелічені зони мають різні параметри. У багатонаціональній студентській аудиторії проблеми зон спілкування повинні стати темою для обговорення з метою культурологічної адаптації студентів.

Зміст висловлення змінюється залежно від інтонації, ритму, тембру голосу. Паравербальні засоби – це сукупність звукових сигналів, що супроводжують усне мовлення. Наприклад, інтонація сигналізує про питальний характер висловлення, подив тощо. В різних мовах і культурах голосовим відтінкам надається різний зміст. Те, як ми говоримо, іноді важливіше самого повідомлення [6]. Призначення паравербальних засобів комунікації – викликати у співрозмовника певні емоції, почуття, що необхідні для досягнення комунікативних завдань.

Щоб іноземець правильно зрозумів невербальні й паравербальні засоби комунікації, вважаємо за необхідне проводити цілеспрямоване навчання володіння ними. Спеціальними мовними засобами для цього є соматизми та дієслова, що позначають процес мовлення.

Нами здійснено відбір міжкультурного мінімуму, що є достатнім, з нашої точки зору, для інтерпретації основних комунікативних ситуацій, в яких може опинитися іноземний студент, спілкуючись російською. Такий мінімум складається з двох елементів: набору соматичних висловлень і дієслів мовлення. Наведемо деякі приклади соматизмів: *хмурить – нахмурить брови; піднімають – піднять брови; мигать – мигнуть (подмигивать – подмигнуть) (кому); отводит – отвести глаза (в сторону); опускать – опустить глаза; делать – сделать большие глаза; гладить – погладить по голове (кого); качать – покачать головой; кивать – кивнуть (головой) (кому); хвататься – схватиться (браться – взяться) за голову; проводить – провести рукой по горлу; бить (ударять – ударить, стучать – стукнуть) себя кулаком в грудь;*

скрещивать – скрестить руки на груди; кидаться – кинуться на грудь (кому).

Основною метою роботи з наведеними одиницями є засвоєння студентами їхнього значення та ситуативного використання.

Емоційність і товариськість росіян відмічають дослідники національної комунікативної поведінки [3; 7]. У зв'язку з цим природним здається наявність більшої, ніж в інших мовах, кількості однослівних та фразеологічних назв процесу мовлення [7].

Виокремлюють, наприклад, специфічну групу дієслів, що називають процес мовлення за аналогією з діями немовленнєвого характеру, непряме значення з'являється в результаті співвіднесення акустичних феноменів. Частина таких дієслів має звукозображувальний характер. Серед них виділяють: немовленнєві дієслова у функції мовленнєвих: *ворковать, шипеть, свистеть, трещать, тархтеть, блеять, стрекотать, щебетать, каркать, мычать, мурлыкать, рычать, рокотать, пищать, шуришать*; – фразеологічні звукозображувальні вислови: *трубит на всех углях, все уши прожужжжат, разводит ля-ля*.

Виникнення непрямого значення іншої групи дієслів пояснюють схожістю вражень, що викликають дії звукового і незвукового характеру. Такі дієслова створюють наступні підгрупи: – немовленнєві та незвукові дієслова у функції мовленнєвих: *бушевать, лепить, наливать, нести, прикалываться, наезжать*; – фразеологічні висловлення незвукозображувального характеру: *гнать пургу, вешать лапшу на уши, трепать языком, чесать языком*.

Існують дієслова з первинним значенням мовлення, що мають у своєму складі елементи фонетичної, змістової характеристики, наприклад: *бормотать, картавить, лопотать, сюсюкать, таторорить, долдонить, шушукаться, шепелявить*.

Таким чином, значення говоріння в усіх названих лексичних одиницях супроводжується додатковими відтінками, що знімають необхідність уточнення характеру дії обставинними словами.

Для російської мовної свідомості актуальна можливість компактно вказати на особливості процесу говоріння: нюанси вимови або інтонації, інформативність, емоційність мовлення, його гендерні або вікові характеристики [7]. Важливо навчити іноземних студентів оцінювати культурознавчий потенціал таких дієслів. Всі вони мають

у своєму складі аксіологічний компонент, правильне сприйняття якого забезпечує адекватність спілкування.

У ситуації, коли інофони розуміють національну обумовленість своєї поведінки та своїх ціннісних настанов, спілкування відбувається як процес руху назустріч один одному, формування спільного ціннісного фонду, який є умовою успішної комунікації. Без спеціальної підготовки якості російського національного характеру, про які йшла мова, можуть шокувати представників інших культур.

Для організації успішної міжкультурної взаємодії важлива доброзичлива зацікавленість до особливостей іншої культури, а також пошук універсалій, однаково репрезентативних для представників різних культур. Такі універсалії можуть стати основою культурного діалогу [3].

Ціннісний базис російського міжособистісного дискурсу описано Т.Є.Владимировою, яка підкреслює, що мовна особистість формується тільки у зв'язку з базовими поняттями, що мають відношення до цінності. До таких понять відносять дефініції, висловлення, афоризми, прислів'я, приказки, з яких кожна особистість обирає те, що відповідає стійким поняттям у її тезаурусі та виражає вічні істини, які відображають її життєву домінанту.

Міжособистісна взаємодія представників різних культур є природним порівнянням систем цінностей учасників комунікації. Виховання людини моральної у процесі вивчення іноземної мови [8] може бути здійснено саме на матеріалі з чіткими ціннісними параметрами. Прикладом такого матеріалу із загальнолюдським ціннісним потенціалом можуть бути паремії. Т.Є. Владимирова запропонувала тематичну класифікацію паремій. Дослідниця називає елементи цієї класифікації шарами. Це **натуралістично-родовий шар** (*родимая сторона – мать, чужая – мачеха; кто где родится, там и пригодится; в гостях хорошо, а дома лучше, дома и стены помогают; всяк кулик свое болото хвалит*).

Каритативний шар розкриває цінність людських відносин (*не дорог подарок, дорога любовь; сердце не камень; насильно мил не будешь; где лад, там и клад; семья вместе, так и душа на месте; всякой матери свое дите мило; старый друг лучше новых двух; не имей сто рублей, а имей сто друзей; друг познается в беде; дружба дружбой, а служба службой*).

Ритуалістичний шар містить уявлення про важливість духовного життя (*не бойся никого, кроме Бога одного; все мы под Богом ходим; перед Богом все равны*). Існує велика кількість прислів'їв, що походять від християнських уявлень про гріх та чесноту (*люби ближнего как себя; чти отца твоего и мать твою; добрая слава лучше богатства; не судите, да не судимы будете; язык мой – враг мой; не давши слова – крепись, а давши – держись*).

Описано ідіоми та паремії, що можуть бути згруповані біля концептів *совесть, правда, терпение, коллектив, смелость, решительность, самостоятельность*, ум і т. ін. [1; 2].

Наведений мовний матеріал є практично єдиним, що несе елемент морального виховання в нефілологічній аудиторії. Якщо програма для студентів-філологів містить читання художніх і публіцистичних текстів, їхню інтерпретацію та оцінку, то програма для нефілологів практично не передбачає такої роботи. Зазначені одиниці можуть бути використані в межах навчального процесу під час обговорення текстів соціокультурної тематики, порівняння мовних картин світу носіїв різних мов і культур, якими є іноземні студенти українських ВНЗ.

Таким чином, універсальним навчальним матеріалом для реалізації міжкультурного аспекту підручника для студентів різних профілів навчання є група соматичних висловлювань і дієслів мовлення, а також російські паремії для позначення універсалій, що відображають загальнолюдські цінності. Такі одиниці можуть бути ілюстраціями фонетичного, лексичного, граматичного матеріалу, а у філологічній аудиторії ще й предметом спеціального вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 338 с.
2. Брагина Н.Г. Социокультурные конструкты в языке / Н.Г. Брагина. – М. : Гос. ИРЯ им. А.С. Пушкина, 2004. – 358 с.
3. Владимирова Т.Е. Призванные в общение: Русский дискурс в межкультурной коммуникации / Т.Е. Владимирова. – 2-е изд., испр. и доп. – М: Книж. дом “Либроком”, 2009. – 304 с.
4. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации / И.Н. Горелов. – М. : Наука, 1980. – 238 с.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 261 с.

6. Кнапп М.Л. Невербальные коммуникации / М.Л. Кнапп. – М. : Наука, 1978. – 308 с
7. Лихачева А. Как русские языком чешут (особенности номинации речевых действий) / А. Лихачева // IV Междунар. науч. конф. “Русский язык в языковом и культурном пространстве Европы и мира: Человек. Сознание. Коммуникация. Интернет”. – Варшава, 8–12 мая 2008. – Варшава, 2008. – С. 127–128.
8. Пассов Е.И. Концепция коммуникативного иноязычного образования (теория и ее реализация) : метод. пособие для русистов / Е.И. Пассов, Л.В. Кибирева, Э. Колларова. – СПб. : Златоуст, 2007. – 200 с.
9. Ушакова Н.И. Учебник по языку обучения для иностранных студентов в русле современной образовательной парадигмы: Теория и практика создания учебника по языку обучения для иностранных студентов вузов Украины / Н.И. Ушакова. – Х. : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2009. – 263 с.
10. Фаст Дж. Язык тела: Как понять иностранца без слов / Дж. Фаст, Э. Холл. – М. : Вече, 1997. – 432 с.